

יחזקאל שטיין

ילדותי

נולדתי ב־15 במאי 1926 בקרקוב, פולין. גדלתי בעיר ביאלסקו. אבי יהושע שטיין, היה בן למשפחה דתית בת 9 ילדים. הוא ואחיו עסקו בתעשיית הטקסטיל. סבי, משה שטיין, היה בעל ידע רחב בתלמוד, והפציר בי ללמוד גמרא. שנים מספר למדתי בתלמוד תורה, אך סבי היה סבור שאינני מנצל את הזמן די הצורך כדי ללמוד ולהתקדם בלימוד התלמוד ושכר לי מלמד פרטי, רבי שלמה קנר. הייתי בן עשר ולמדתי אתו גמרא יום יום משמונה וחצי עד ארבע וחצי.

ברחו מברסלאו שבגרמניה, ואמי דאגה להם לדירור בבית שגרנו בו. בין שתי המשפחות נקשרה ידידות עמוקה. [הרב קלר עלה ארצה באותה השנה ולימים הקים משפחה גדולה. שנים רבות היה הרב הראשי של נהריה].

בשנות העשרה לחיי חלה יוסי, אחי הצעיר ממני בארבע שנים, בשנית (סקרלטינה). הוא פיתח סיבוך שכיח של המחלה, דלקת קשה של שריר הלב, ושנים סבל מהתקפים חוזרים של המחלה. אחי נפטר ברמת־גן בשנת 1943 כשהייתי בן 17. הוא היה אחד הגורמים שלימים הביאו אותי ללמוד רפואה.

המשפחה בורחת מזרחה

למשפחה היו סניפים של סחר בדים בכל הערים הגדולות בפולין. הגדול שבהם היה בוורשה, וניהל אותו האח הצעיר של אבי, מאיר שטיין. ימים אחדים לפני 1 בספטמבר 1939 – יום פרוץ המלחמה – החליטה משפחתי להתרחק מהגבול הגרמני ולעבור לוורשה.

נסענו למקום מרפא סמוך, אוטבוצק, והשתכנו שם בפנסיון. מטוסים לופטוואפה החלו לתקוף את ורשה. כעבור שבוע החליטו אבי ואחיו יחד עם סבי להמשיך מזרחה במכוניות משא עמוסות בדים שייצרה המשפחה בביאלסקו. פנינו לעבר הגבול המזרחי של פולין כדי להתרחק מהגרמנים שהתקדמו מהר לתוך פולין. כעבור ימים אחדים

הגענו לפינסק, סמוך לגבול עם רוסיה הסובייטית. ב־17 בספטמבר, אחרי שנחתם הסכם מולוטוב־ריבנטרופ (שרי החוץ של רוסיה הסובייטית וגרמניה) על חלוקת פולין, והרוסים חצו את גבול פולין, מצאנו את עצמנו פתאום בשטח ששלטו בו הרוסים והמשכנו בנסיעה עד לבוב (למברג), כי גם שם היה למשפחה סניף. את הסניף הזה ניהל בעלה של אחות אמי, יוסף קורץ.

כעבור חודשים מספר דרשו הרוסים מהפליטים שבאו מהחלק המערבי של פולין להחליט אם הם חוזרים לפולין המערבית הכבושה בידי גרמניה או מקבלים אזרחות רוסית. אבי בחר באופציה אחרת – לברוח לוויילנה, שבהסכמת הרוסים נכבשה על ידי ליטא. אבי נחשב לקפיטליסט (בעל בתי חרושת, "מנצל העמלים"), חשש שהרוסים יעשו לו ולמשפחתו בעיות. לכן "גנב את הגבול" ובגפו חזר לצפון פולין דרך ביאליסטוק ועבר את הגבול קרוב לוויילנה. ברבות הימים התברר שבצעד זה הציל את משפחתו.

האב יהושע

סבא משה

כיוון שבבית דיברו בעיקר גרמנית ויידיש, אמא השיגה לי מורה לפולנית, והוא היה בא לביחנו פעם בשבוע ומלמד אותי שפה זו וגם את שאר הנושאים שנלמדו בבית הספר. בעזרתו עברתי את הבחינות של בית הספר הפולני כתלמיד־חונן, וכך סיימתי את שבע השנים הראשונות. טבועים בזיכרוני בעיקר ימי החגים – ראש השנה, פסח, שבועות – שבהם היו הבנים מכל ערי פולין ואוסטריה מתכנסים אצל סבא וסבתא. בארוחות החגיגיות היו שרים זמירות, ובעלי הקולות הטובים – ובהם גם אני – היו שרים קטעים מיוחדים. הארוחות נמשכו כשלוש־ארבע שעות, ואפשרו יצירת קשר אמיץ בין הנכדים. המשפחה הייתה משפחה חמה, ובעת הארוחה נשמעו הרבה סיפורים, בדיחות, צחוק ושירה.

זכורה לי היטב גם חגיגת הבר־מצווה שלי במאי 1939 ברבקה, כפר שהיהודים היו נוסעים אליו בקיץ. חודשים מספר התכונתי לדרשה שלי. בקיץ הזה כבר נראו ענני המלחמה המתקרבת. אז גם ראיתי בפעם הראשונה פליט, הרב קלר. הוא ואשתו הצעירה המעוברת

לבוב

בחורף 1939 גרנו בלבוב. הלכתי לבית הספר, שם למדתי את השפה הרוסית וגם שירים ובהם שירי פושקין המלווים אותי עד היום הזה. דאגנו מאוד לאבא שהיה רחוק מאתנו בליטא. היינו שש נפשות: סבא, סבתא, אח אחד חולה של אבי, אמי, אחי הצעיר יוסי ואני. גרנו בדירה גדולה. יום אחד הופיעה קצינה רוסית והודיעה שאנו חייבים למסור לה חדר. כמובן, נאלצנו לגור יחד אתה ולהשתמש בשירותים משותפים.

הנסיעה הארוכה לצפון רוסיה

ביום שישי אחד בתחילת יוני 1940 דפקו על דלתנו אנשי משטרה. נאמר לנו שכיוון שלא בחרנו להתאזרח אנחנו חייבים לעזוב את לבוב. נתנו לנו כמה שעות לאסוף את חפצינו, העבירו אותנו במשאית לתחנת הרכבת והעלו אותנו עם עוד מאתיים איש בערך, רובם יהודים, לקרונות שמעבירים בהם בקר. נאמר לנו שנוסעים להרי אורל. הנסיעה ארכה שנים־עשר יום. בדרך היו עוצרים בכל מיני מקומות ואמי הייתה קופצת מהקרון ומחליפה חפצים כגון חולצות, דברי צמר ושעון תמורת לחם, ביצים וגבינה. לבסוף הגענו להרי אורל לתחנת רכבת בסברדלובסק, והסיעו אותנו ברכבת לשרייה.

מימין לשמאל: יחזקאל, האח יוסי והאם מינה

משם המשכנו בעגלות רתומות לסוסים לתוך יער עבות. הגענו למחנה שהיו בו מבנים ממלחמת העולם הראשונה, שבהם החזיקו שבויים גרמנים. קיבלנו צריפים מעץ עם חדרונים קטנים. אמי, יוסי ואני היינו בחדרון אחד, וסבא וסבתא והדוד החולה היו בחדר לידנו. היה לנו קשר מכתבים עם אבי. כתבנו ללבוב לאחותה הצעירה של אמי, רוזה, והיא העבירה את המכתבים לאבינו בוויילנה. כך ידענו זה על זה.

במחנה העבודה

הבעיה הייתה השגת מזון. מישהו מהמשפחה היה חייב לעבוד כדי בלי עבודה אין אוכל. אני ועוד ארבעה נערים בני גילי הודענו שאנחנו רוצים להתלמד לבריגדה צעירה ולעבוד. מנהל המחנה קפץ על ההצעה כמוצא שלל רב. בתוך כמה חודשים הפכנו ל"סטח'נוביצים", ואני הפכתי למפרנס הראשי של המשפחה. טבחית המחנה – בעלת עין אחת בלבד – חיבבה אותי, כי הזכרתי לה את בנה שנפטר כאשר היה בגילי. את השיירים של האוכל הייתה מגניבה לי, ובבית היינו מחממים אותם. בתחילת האביב חלו כל הצעירים

ובהם גם אני בצהבת מגפתית. אמי דאגה מאוד והלכה בשלג בדרך־לא־דרך יותר מעשרים קילומטרים לכל צד כדי להביא לי גבינה ובשר. היא שילמה בעד האוכל בשתי חולצות סמוקינג בזהות של אבי, שהכפריים קנו בהתלהבות. הבראתי מהמחלה כעבור שבועיים־שלושה. עיקר עבודתנו הייתה העמסת עצים על מגלשות שהובלו לנהר קפוא ויטלוגה. היינו מעמיסים עצים גדולים של 15-20 מטר. הנורמה נקבעה לפי הנפח של עץ שהיינו מעמיסים. בחרנו עצים בעלי הסתעפות והגדלנו ברבע את נפחם.

מוסקבה

כאשר אבי היה לבדו בוויילנה החל לרקום תכניות איך להוציא את משפחתו מרוסיה הסובייטית. היה לו כסף ממכירת הסחורות של הסניף הווילנאי והוא גם קשר קשרים שבאמצעותם השיג ויזות ליפן ולסין דרך הקונסולים בוויילנה. בה בעת חיפש דרך להוצאתנו ממחנה העבודה. הבעיה הראשונה הייתה לשהות במוסקבה יותר מ־24 שעות. ליפן היו נוסעים ברכבת למוסקבה ומחליפים רכבת במוסקבה לוולדיבוטוק. אבי תמרון כך שיוכל להישאר ארבעה ימים במוסקבה. בהגיעו פנה לרב המקומי ושטח לפניו את צרותיו. הוא סיפר לו שכל משפחתו – הוריו, אשתו ושני ילדיו – נמצאת במחנה עבודה על חטא שלא חטאה. הרב שמע את הסיפור ואמר לו: יש לי בת והיא רחוקה מיהדות ומדת. תיפגש אתה ותנסה להשפיע עליה, יש לה קשרים מצוינים בחלונות הכי גבוהים בממשל הרוסי. אבי נפגש עמה. היא הייתה בחורה צעירה חכמה ונמרצת, החבר שלה היה המזכיר הראשון של קלינין, נשיא ברית המועצות. לאחר שהאזינה לסיפורו של אבי והתרשמה ממנו, הבטיחה לנסות לסדר לאבי אישור שהייה במוסקבה לשבועיים. וכך עם אישורים חוזרים נשאר אבי ארבעה וחצי חודשים במוסקבה – עד אפריל 1941. בזמן הזה הוא השיג ל־256 יהודים ויזות לפרס, לעירק, להודו, ליפן ועוד, והם הצליחו להגיע ארצה. וכך לאחר כעשרה חודשים במחנה קרא לי המנהל והודיע לי שאבי סידר שכולנו ניסע למוסקבה. השמחה הייתה גדולה מאוד. קיבלנו תעודות מיוחדות ונסענו ארבעה ימים התראינו עם אבי לאחר כמעט שנה של פרידה, וחשתי הקלה רבה. ירד מעליי העול של הדאגה לכל המשפחה. שהינו במלון אינטוריסט בכיכר האדומה. ראינו איך בונים את הבימה שמעליה סטלין היה צריך לקבל את מצעד 1 במאי. ב־30 באפריל הודיעו לנו שאנחנו חייבים לעזוב, מפני שמבחינה ביטחונית אסור שיהיו שם זרים. נסענו ברכבת לעיר באקו שלחוף הים הכספי. בנסיעה ברכבת דיברתי רוסית עם אחי הצעיר אבל עם אמי דיברתי גרמנית. קצין רוסי שישב לידי שאל אותי איך אני יודע לדבר גרמנית. סיפרתי לו על גלגולנו מפולין דרך מחנה העבודה עד לרכבת הזאת. "אמרו לי שאם אני רוצה לעלות לדרגת סגן־אלוף, אני חייב ללמוד גרמנית", אמר לי הקצין, והוסיף: "תהיה מלחמה עם הגרמנים, זאת שאלה של זמן." זה היה כחמישה שבועות לפני שפרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה.

הרבה בים. במרסין פגשתי את חסיה שפירא, לימים מזכירתו של יאיר שטרן (וכך לימים הגעתי ללח"י). חסיה שפירא לימדה אותי עברית, כי ידעתי רק את לשון הקודש.

הדרך היבשתית לארץ ישראל אשר עברה מטורקיה ולבנון לישראל הייתה חסומה. הרכבת הטורקית שהייתה מגיעה עד מצרים לא פעלה בגלל המלחמה. הדרך היחידה להגיע לארץ ישראל ממרסין הייתה באנייה לחיפה. הים היה בשליטת האיטלקים, שהיו לצד הגרמנים. האנייה הקטנה שבה הגענו לבסוף לחיפה הייתה צמודה לאורך חוף הים התיכון כדי שהצוללות לא יתקפו אותה, ואף על פי כן הטביעו אותה האיטלקים כשחזרה מחיפה למרסין. בתחילת אוגוסט הגיעה האנייה. עלינו עליה בעזרת סירה קטנה, כי לא היה מזוז. ההפלגה לחיפה נמשכה כארבעה ימים. בהגיענו ארצה שהינו לילה במחנה המעבר לעולים בעתלית. שם קיבלו את פניו של אבי עשרות רבות של אנשים שאבי השיג בעבורם אשרות שאפשרו את בואם ארצה והריעו לכבודו.

הגענו לתל-אביב. תחילה גרנו בדירה זמנית, לא רחוק מרחוב רוטשילד, אחר כך עברנו לדירה קבועה ברחוב גאולה 6.

הגמנסיה בתל-אביב

למדתי בכיתה החמישית בגמנסיה גאולה, בית ספר תיכון למסחר, ולא ידעתי לדבר עברית בהברה ספרדית. הבנתי את דברי המורים אבל היה לי קשה לחבר מילים למשפט שלם, ובמשך חודשים לא פתחתי את הפה. הצלחתי לבסס את מעמדי כשיום אחד תלמיד היכה בחורה שחיבבתי. ביקשתי ממנו להפסיק והוא לא שמע לי. כעסתי מאוד. הייתי חזק, בעל שרירים, הרמתי אותו והוא נבהל מאוד. מאז הייתי לחלק מהכיתה.

בגמנסיה הייתי תלמיד טוב וגם שחיין מצטיין וכשהשתעממתי בלימודים הייתי הולך לחוף הים לעזור למציל. המורים ידעו שאני יודע את חומר הלימודים והיה ביננו הסכם שקט: הייתי אומר שעוד מעט אשוב והייתי נעלם לכמה שעות ושוחה בים.

מורה שטבע בי את חותמו היה גולדינסון, שלימד מתמטיקה וגם ספרות צרפתית. הוא פיתח בתלמידיו אהבה לשפה הצרפתית ולשירה. ראינו הצגות ראשונות בקאמרי ובתאטרון המטאטא, אך לא התרשמתי כל כך מהבימה, כי העברית הייתה יותר מדי רוסית. כעבור שנתיים של לימודים בגמנסיה התחלתי לחשוב על לימודים אקדמיים, וכאן עזר לי בית הספר להחליט. בקיץ התנדבנו לעזור לקיבוצים בעבודה, ואני הגעתי לקיבוץ שריד שבעמק. הייתי ראש קבוצה. זו הייתה תקופת הבציר, נתנו לי פרדה עם פלטפורמה והיה עלי להביא את הענבים במכלים גדולים של 30-40 ק"ג, לטעון אותם ולהורידם. בית הספר דרש שנחזור בתאריך מסוים, אך הקבוצה החליטה להישאר עוד שבוע בקיבוץ. על שום כך הרחיקו אותי מבית הספר.

טהרן, פרס

הפלגנו באניה מבקו, לפחלווי שבפרס. כשהגענו לפחלווי, הלכתי לשוק לקנות פירות בכסף שנתן לי אבי. מאחר שימים רבים קודם לכן לא ראיתי פרי, אכלתי בדרך כל כך הרבה פירות ששלשתי כל הלילה. במחנה העבודה אכלנו בחורף בעיקר לחם ותפוחי אדמה, לא היה לא פרי ולא ירק.

מפחלווי נסענו לטהרן במכונית. שם חיכה לנו כסף שנשלח מהמשפחה בתל אביב. בשנת 1938 בהיותו בלונדון העביר אבי סכום כסף לישראל, ואחיו חיים העביר חלק מהכסף הזה לטהרן כדי שנוכל להתקיים שם.

גרנו במלון. כעבור שבוע פשטה שמועה שהרוסים עומדים לפלוש לפרס. כנראה הבחינו הפרסים בתנועות גדולות של צבא רוסי. לימים נודע כי "התזמורת האדומה" של היהודים הקומוניסטים באירופה היא שהודיעה לסטלין שהגרמנים מתכוונים לפלוש לרוסיה, הצבא הזיז כוחות, וכך פשטה שמועה שהרוסים נכנסים לפרס. אבי היה במבוכה עצומה כאילו הרוסים רודפים אחריו. היה עלינו להחליט איך להתקדם.

טורקיה

היו ברשותנו אשרות להודו וגם לטורקיה. האשרה לטורקיה עמדה לפוג בתוך כמה ימים, ב-15 במאי, ואנו היינו רחוקים מאוד מהגבול הטורקי. היו לנו גם אשרות להודו, ומשם יכולנו להגיע באנייה ארצה דרך תעלת סואץ. לבסוף החליט אבי לקחת את כל הכבודה ולהתקדם לגבול הטורקי, מרחק יותר מאלף קילומטרים. את הכסף הפרסי שנשאר לו החליף בטבעות זהב. נסענו בשתי מוניות ולנו בח'אנים. עברנו מאות קילומטרים בפס הררי צר. כשהגענו לטברזי הייתי עייף מאוד, התרחצתי והורדתי את טבעת הזהב ותליתי אותה על וו. אחרי שנסענו קילומטר הבחנתי שהטבעת איננה. רצתי חזרה כל עוד נפשי בי ומצאתי אותה. כבר בהיותי בן חמש-עשרה הייתי אחראי למשפחה של שש נפשות ופתאום אני שוכח טבעת זהב! התביישתי מאוד.

כשהגענו לגבול כבר פג תוקפה של האשרה הטורקית יותר מ-48 שעות. ראיתי איך החיוך משתפך על פניו של אבי כאשר ראה ששומר הגבול מחזיק את הדרכון הפוך ומסתכל בו בעניין רב, מחתים אותו בחותמת הטורקית ונותן לנו לעבור.

הגענו לאַרְזֻרוֹם, ושם עלינו על רכבת הרים אטית מאוד. לבסוף הגענו למרסין. במרסין שהינו כחודשיים, חיכינו לסרטיפיקטים אשר בוששו לבוא.

מרסין וההפלגה לארץ ישראל

בגלל הסרטיפיקטים שלא הגיעו בזמן התארכה שהייתנו במרסין עד סוף יולי. הייתי בן חמש-עשרה וכדי להעסיק את עצמי הייתי שוחה

באותה השנה הרגשתי שלא רצוי שנישאר בז'נבה. הסביבה שמה לב שאני נעדר מהלימודים. עיקר פעילותי בלח"י בתקופה זו הייתה בתחום ההסברה ובגיוס. הפצתי חומר של לח"י בקונגרס הציוני הכ"ב בבזל, נסעתי בשליחות המחותרת לאיטליה, לצרפת, לבלגיה, לצ'כיה ולפולין. זאת הייתה תקופה קשה. בשנת 1947 עברנו לברן והמשכנו שם בלימודי הרפואה.

במאי 1948, כאשר הוכרזה הקמת מדינת ישראל, גויסתי בשווייץ ונשלחתי לגרנד-ארנס בצרפת. שם הוקם מחנה צבאי שבו הדרכתי בנשק קבוצות נוער לקראת עלייתן ארצה.

ובחזרה לארץ

כעבור זמן מה הודעתי לממונים עליי שאני לא מוכן להישאר עוד בגרנד-ארנס. החזירו אותי ארצה באונייה גלילה. הגעתי ארצה בתחילת אוגוסט וחולתי שנית. כיוון שסיימתי שתי שנות לימודי רפואה החליטו שאני כבר כמעט רופא, הכניסו אותי לחיל הרפואה ושלחו אותי למרפאה צבאית.

עבודה במספוא במחנה עבודה בעמק יזרעאל בשנת 1943. יחזקאל שלישי מימין.

לימודים, עבודה ולח"י

בזמן הזה הצטרפתי ללח"י דרך חסיה שפירא. באותה העת התחלתי לעבוד וגם התכוננתי לבחינות הבגרות. לפרנסתי ליטשתי יהלומים בבית חרושת ברחוב מאז"ה 69. אחרי שלושה חודשי עבודה התחלתי להשתכר 20-25 לירות לחודש, וכעבור שנה כבר השתכרתי 60 לירות - כמשכורתו של ראש-העיר תל-אביב, סכום עתק. שנתיים וחצי עבדתי בליטוש יהלומים וחסכתי כסף כדי ללמוד בחו"ל. באותו הזמן למדתי אנגלית אצל מורה מצוינת, גב' גרינוולד, למדנו יחד תריסר אנשים, ושם פגשתי את אולגה. גב' גרינוולד לימדה אותי לא רק אנגלית אלא גם ספרות אנגלית, ושיחקתי בתפקיד שיילוק ב"סוחר מוונציה" ובעוד מחזות. עברתי את בחינות הבגרות החיצוניות בשפה האנגלית בשנת 1944. באותו הזמן פעלתי גם בלח"י. תפקידי היה הדרכת טירונים, הייתי חבר בוועדות קבלה והשתתפתי בפעולות קרב. עברתי קורס לנשק וחבלה במרתף הבית הירוק בשייח מוניס. ב-1946 השתתפתי בהתקפה על שדה התעופה בכפר-סירקין.

שליחות לח"י באירופה ולימודים אקדמיים

גייסתי את אולגה ללח"י. עברנו קורס הדרכה ליוצאים לחוץ לארץ בהדרכת ד"ר שייב (אלדד). באוקטובר 1946 יצאנו בשליחות לח"י לשווייץ. אולגה יצאה חודש ימים לפניי. בג'נבה למדנו יחד רפואה וכעבור שנה נישאנו בישיבת עץ חיים במונטריי, הישיבה היחידה שנשארה באירופה אחרי המלחמה. בן-דודי שאול ויינגורט (אשר) נהרג בתאונת רכבת) ואשתו ילדת שוויץ, מרים, גרו במונטריי. בשנת 1946 פגשנו את מרים בפעם הראשונה והתפתחה ביננו ידידות עמוקה שנמשכה יותר מחמישים שנה. כבר אז הייתה אלמנה, אם לשלושה ילדים קטנים.

יחזקאל ואולגה שטיין ביום נישואיהם (19.10.1947)

שיכון הסטודנטים

כאשר נפתח המחסום ברחוב ממילא קיבלה לרשותה האוניברסיטה העברית שני בניינים. אחד מהם, בן שבע קומות היה מיועד לשיכון סטודנטים. בתחילה חיפשו מתנדבים לאכלס את הבניין. אולגה ואני התנדבנו לגור בו אף שלא הייתה בו שמירה. בחרנו חדר קטן נחמד עם מרפסת בקומה השנייה וגרנו בו חודשים מספר בלי מים וחשמל, לבדנו בבניין הגדול. אבל השיכון הזה פתר לנו את בעיית הדוור. לימים השתפר המצב ונפתח שיכון סטודנטים בבית התנ"ך (Bible Society House).

וכך בשנת 1949 התחלנו ללמוד רפואה. למדנו שנה ג' פרה-קלינית, עברנו את הבחינות, ובשנת 1950 התחלנו בלימודים הקליניים.

באפריל 1949 קיבלה האוניברסיטה בניין גדול בן שבע קומות ברחוב ממילא. הדיירים הראשונים בבניין

הריק היו יחזקאל ואולגה שטיין. אחר כך העבירו לבניין את מדעי היסוד, בעיקר כימיה. ומשנסכפו עוד מעבדות העבירו את הסטודנטים משם לבניין Bible Society House

סטודנטים במדים ביום פתיחת בית הספר לרפואה בירושלים. יחזקאל ואולגה יושבים משמאל.

בית הספר לרפואה בירושלים

באותו הזמן חזרו ארצה עשרות סטודנטים לרפואה שלמדו בשווייץ, בולגריה, רומניה והונגריה. קצין הרפואה הראשי ד"ר חיים שיבא וסגנו פרופ' מר הפעילו לחץ רב על האוניברסיטה העברית והדסה להקמת בית ספר לרפואה בירושלים. הם פנו לדוד בן-גוריון והדגישו שהצבא זקוק לרופאים ישראלים ויש להקים בית ספר לרפואה מיד. הם הציעו לשחרר ללימודים את הסטודנטים לרפואה שהיו מגויסים. במרס 1949 נתאספו בבית החולים זיו, ששכן מול בית החולים ביקור חולים בירושלים, כשלושים סטודנטים לרפואה ומוריהם. היו שם מורים לאנטומיה, ביוכימיה, ולביולוגיה: ד"ר שטייניץ, ד"ר גיטלין, פרופ' לייבוביץ, ד"ר מרגוליאש, ד"ר יואלי. המטרה הייתה לרענן את החומר שלמדנו בחו"ל. אולגה שבה בינתיים מחו"ל והצטרפה אלי ללימודים. זה היה קורס שקדם לפתיחת בית הספר לרפואה ומפקדו היה ד"ר יואלי. בסופו עברנו גם בחינות.

פתיחת בית הספר לרפואה בירושלים

בל"ג בעומר, 15 במאי 1949, נערך בגן אוסטר טקס פתיחת בית הספר לרפואה הראשון בישראל. בתמונה מהטקס נראים על המדרגות כ-50 סטודנטים במדים. בן-גוריון נאם וקרא את מגילת היסוד של בית הספר. בטקס השתתפו גם שרים וחברי כנסת. בית הספר לרפואה היה ממוקם זמנית בארבעה בניינים מסביב לגן אוסטר. הוא בלט במסירות של מוריו וברצון הכביר של התלמידים ללמוד. התלהבות וידידות עמוקה שררו בין מורים לתלמידים.

רופא בבית החולים

אולגה ואני סיימנו את הלימודים בשנת 1952 ועברנו לשנה של סטאז'. בשנת 1953 קיבלנו תעודות רופא. שינינו סיימנו את הלימודים בהצטיינות וקיבלנו את פרס דולז'נסקי, יחד עם חברה לכיתה, ברכה רמות.

פרופ' משה רחמילביץ, מנהל המחלקה הפנימית, היה מוכן לקבל למחלקתו אותי או את אולגה, כי הייתה לו רק משרה אחת פנויה. אולגה ידעה שאני מעוניין מאוד ברפואה פנימית ולכן ויתרה לי והחליטה להתמחות בפתולוגיה.

חמש שנים עבדתי כמתמחה במחלקה הפנימית. עד סוף 1953 גרנו בבית התנ"ך. בשנים 1954-1956 שכרנו דירה קטנה ברחביה. מה שנחרט בזיכרוני הייתה האמבטיה. אחר כך עברנו לרחוב אבן גבירול, וגרנו בדירת שני חדרים בבית חדש. היה לנו חלון גדול שצפה על המשרד של בן-גוריון בסוכנות היהודית, בבקרים היינו רואים את הקרחת שלו. לימים גם טיפתי בו.

במחלקה הפנימית עסקתי בטיפול בחולים וגם במחקר. פרופ' רחמילביץ הציע לי לעבוד במחקר על ויטמין B12 בחיות מעבדה ובחולים. אישיות חשובה בחיי מבחינת התפתחותי המחקרית היה פרופ' בנימין שפירא, המורה שלנו לביוכימיה. יום אחד שאלתי את פרופ' שפירא מדוע לשתיינים יש כבד שומני. הוא השיב לי כי הסיבה לא ידועה ולמעשה דרכי היצירה של שומנים לא פוענחו. הוא הציע לי לבוא למעבדתו לחקור את הנושא. ביקשתי מפרופ' רחמילביץ שישחרר אותי לשנה מהמחלקה, כדי שאוכל לעבוד במעבדה לביוכימיה. פרופ' רחמילביץ הסכים.

בשנת 1956 התחלתי לעבוד אצל בנימין שפירא. מבית החולים קיבלתי מלגה כ-800 ל"י להעסקת לבורנט זמני (גדעון הולנדר, והוא המשיך לעבוד אתי עוד 44 שנים). התחלתי לחקור את דרכי הסינתזה של שומנים ניטריים ופוספוליפידים. למדתי את השיטות המקובלות בביוכימיה ובהן עבודה עם איזוטופים רדיואקטיביים, לתכנן ניסיונות וגם קצת סטטיסטיקה. אולגה השתלמה בפתולוגיה ולימים הייתה ממונה על האלקטרון-מיקרוסקופ הראשון של בית הספר לרפואה. כעבור שנה חזרתי מביוכימיה למחלקה הפנימית והמשכתי במחקר בנושא חילוף החומרים של שומנים, דרכי יצירתם בתאי כבד והפרשתם מהכבד לזרם הדם.

השתלמות בארצות הברית

באוקטובר 1959 יצאנו להשתלמות של שנתיים לארצות-הברית. התחלנו בניו הֶבֶן, בבית הספר לרפואה של אוניברסיטת ייל. עבדתי במעבדת המחקר של המחלקה הפנימית אצל סנדי ליפסקי. בשנה הזאת פותחה שיטה חדשה להפרדת חומצות שומניות על ידי כרומטוגרפיה, גז נוזל. בשיטה הזאת נעזרתי רבות בהמשך מחקרי בירושלים. את קיץ 1960 ביליתי במעבדה של ג'ים מיד באוניברסיטה של קליפורניה בלוס-אנג'לס, ושם למדתי שיטות חדישות יותר להפרדת חומצות שומניות. ד"ר ליפסקי הפציר בי

להגיש בקשה לקרן NIH לקבלת מימון להמשך המחקר בירושלים. בשנה השנייה שבתי לאוניברסיטת רוקפלר ניו-יורק, ועבדתי במעבדתו של E. H. Ahrens על חילוף החומרים של חומצות שומניות בחיות מעבדה ובאדם. ברוקפלר היה בית חולים הראשון בארצות-הברית המיועד לחקר מחלות האדם. השתתפתי במחקר על השפעת מרכיבי המזון על רמות השומנים בדם ובייחוד של הכולסטרול. במחקר בחיות למדנו כי שתיית כוהל מגבירה את הסינתזה של הטריגליצרידים בכבד וכך יש הפרשה מוגברת של ליפופרוטאינים (VLDL) מהכבד לדם.

שנות השישים

בשנת 1961 חזרתי ארצה עם ידע שצברתי במעבדות מחקר בארצות-הברית וגם עם מענק מחקר מאת NIH, שאושר לשמחתי. מאז קיבלתי תמיכה רצופה מ-NIH במשך שלושים שנה, עד שנת 1991. הקרן הזאת עזרה לי להתבסס ולהרחיב את פעולותיי במחקר במרוצת השנים. בשנת 1963 הקמתי את המעבדה לחקר ליפידים, ועשר שנים היא שכנה במחלקה לביוכימיה של בית הספר לרפואה. אחת המטרות בהקמת המעבדה הייתה לעניין רופאים צעירים במחלקה הפנימית במחקר קליני בסיסי. באותו הזמן הצטרפה למעבדה הטכנאית המעולה ידידה גלנטי-דבאח, והדריכה את הרופאים המשתלמים בעבודתם. ואמנם בתוך זמן קצר הייתה המעבדה למקום הצפוף ביותר בבניין. בעשר השנים הראשונות השתלמו בה תריסר רופאים, והם המשיכו אחר כך במחקר עצמאי וייסדו מעבדות באותו התחום בבתי חולים אוניברסיטאיים בארץ.

בתחילת שנות השישים התחלנו, אולגה ואני, לשתף פעולה במחקר, ושיתוף הפעולה בינינו נמשך עד עצם היום הזה. אולגה חקרה את הפן המורפולוגי של הבעיה, כגון המבנים התוך-תאיים שבהם מתהווים התהליכים הביוכימיים, יצירת הליפופרוטאינים בכבד ותהליכי הפרשתם. בזכות מחקרים אלו הוזמנו לכינוסים בין-לאומיים ונפתחו לפנינו גם אפשרויות לשיתוף פעולה במחקרים שבוצעו במרכזים חשובים בארצות-הברית ובאירופה. עבודות אלו הקנו לנו פרסום רב, וכך בתחילת שנות השמונים מצאתי את שמי ברשימת 1000 החוקרים המצוטטים ביותר במדעי הטבע. פרסום זה הביא בעקבותיו גם פרסים בין-לאומיים ויקרתיים ובהם פרס ישראל.

מחלקה פנימית ב' והמעבדה לחקר ליפידים

בסוף שנות השישים, כאשר פרופ' רחמילביץ עמד לפרוש, הייתי מיועד לרשת את מחלקתו, אך לא הייתי משוכנע אם אמנם אני מעוניין בתפקיד הזה. בסוף החלטתי שלא להגיש את מועמדותי, והוקל לי כאשר ההנהלה האריכה לפרופ' רחמילביץ את המינוי לעוד שנתיים. בתום השנתיים נקראתי למנהל בית החולים פרופ' מן ונשאלתי מדוע איני מגיש את מועמדותי לניהול המחלקה.

בעדות של אוכלוסיית ירושלים. זה היה המענק הגדול ביותר ברפואה שניתן אי פעם למעבדת מחקר קלינית בארץ. 16,000 מתושבי ירושלים השתתפו במחקר, וכעבור עשר שנים התקבלו לפרסום כ-50 עבודות שבהן סוכמו תוצאות המחקר. המעבדה שימשה אכסניה לחוקרים דגולים ממעבדות מחקר של ארצות-הברית, קנדה, צרפת, איטליה, דרום אפריקה ועוד, שבלו בה את שנת השבתון שלהם. מאז פרישתי מניהול המחלקה אני ממשיך יחד עם אולגה את עבודת המחקר וגם עוסק בפעילות חינוכית בין-לאומית.

פעילות חינוכית בין-לאומית

בשנות השישים הוקמה European Atherosclerosis Society. בשנים 1989-1992 כיהנתי בתפקיד נשיא החברה האירופית הזאת שחברות בה 27 מדינות. בתקופת נשיאותי הוכנו המלצות מפורטות עבור כל מדינות אירופה למניעת מחלות לב. בהמלצות הודגש טיפול בגורמי סיכון המאצים את המחלה. קיבלנו תמיכה מכמה ארצות והקמנו קורסים כדי להכשיר קבוצות של רופאים-מורים שיוכלו להפיץ את התורה במדינותיהם. תרגמנו את ספר ההמלצות לשמונה שפות והפצנו אותו בחצי מיליון עותקים. לרופאים בישראל הופצו 10,000 חוברות הדרכה בעברית וגם אורגנו פגישות של רופאים כדי להפיץ את דרכי המניעה והטיפול. במהלך השנים הדרכנו יותר מאלף רופאים-מורים ממדינות אירופה. בשנת 1972 נוסדה בערד החברה הישראלית לחקר טרשת העורקים ומניעתה. בפגישה הראשונה השתתפו תשעה חברים. כיום הפגישות השנתיות מתקיימות באילת ומשתתפים בהן יותר מ-150 איש.

השבתי שאינני מוכן לנהל מחלקה בלי שתהיה לי האפשרות לחנך דור של רופאים שיעסקו במחקר רפואי בתחומים חשובים של רפואה פנימית. פרופ' מן הופתע מגישתי כי ציפה שאגיש את מועמדותי ואדרוש תנאים אישיים טובים יותר, ושאל למה בדיוק אני שואף. הסברתי לו שאני רוצה קומה של מעבדות בסמוך למחלקה. יצאתי מהפגישה לא מעודד. בבית החולים פשטה השמועה שיחזקאל שטיין מבקש שיבנו לו קומת מעבדות, והעלות היא כמה מיליוני דולרים. כעבור חודש ימים הופיע בחדרי מר צונג. הוא נשא מעטפה חומה מלאה ניירות ערך והניח אותה על שולחני - תרומה לבניין המעבדה. כאשר הייתי רופא צעיר טיפלתי באשתו שחלתה במחלה קשה, נדירה באותם ימים, והיא הבריאה בזכות האבחנה הנכונה. בשק שהונח על שולחני היו מלוות של מדינת ישראל מן השנים 1950-1952 לתקופות של 15, 20, 25 שנה, מקצתן לפדיון מידי. הבאתי את השק לפרופ' מן, ואמרתי לו: הנה תרומה ראשונה שתשמש דמי קדימה לבניית המעבדות. הנהלת הדסה בארצות-הברית הסכימה להצעת התחייבה לבנות את המעבדה. הגשתי את מועמדותי ונבחרתי לנהל את המחלקה פנימית ב'.

בעשרים ושלוש השנים שניהלתי את המחלקה פנימית ב' חוננו בה כתריסר פרופסורים מן המניין, רובם חוקרים ידועי שם. היום גדל בה דור שלישי ורביעי של רופאים. כשנשלמה הקמת קומת המעבדות יכולנו לקבל עלינו משימות מחקר גדולות. בשנות השבעים והשמונים הקציבו לנו המכונים הלאומיים של ארצות-הברית במשך עשר שנים כארבעה מיליון דולר לחקור את שכיחות גורמי הסיכון המאצים התפתחות מחלת לב טרשתית

מתוך נימוקי השופטים בטקס הענקת פרס ישראל תשנ"ו

פרופ' שטיין חניך והקים דור של רופאים פנימיים בסטנדרטים בין-לאומיים גבוהים. הוא ייסד והנהיג את המחקר הקליני בישראל בגורמי מחלת טרשת העורקים, וקנה לעצמו שם בין-לאומי והכרה עולמית כמנהיג בתחום זה. כבר בראשית דרכו הכיר פרופ' שטיין בחשיבות של מטבוליזם השומנים להבנת מנגנון התפתחות של טרשת העורקים ולכן הקים מעבדה לחקר חילוף החומרים של שומני הדם והשיבושים החלים בהם עם התפתחות הטרשת. פרופ' שטיין חקר את מנגנון החזרתו של הכולסטרול מן הדם אל הכבד, את תפקידן של תרופות נוגדות חמצון בתהליך התפתחות הטרשת ואת מעורבותו של הניקוטין בתהליך זה. בהנהגתו של פרופ' שטיין הצליחה מעבדתו לברר תהליכים פתולוגיים בחילוף החומרים של השומנים החלים באבי העורקים ובדפנות כלי הדם, בלב ובכבד והקשורים בהתפתחות טרשת העורקים.

פרופ' שטיין הקים מערך מחקר קהילתי אפידמיולוגי אשר הקיף סקר מפורט של כ-16,000 איש במשך כמה שנים. מחקריו החלוציים שפכו אור על גורמי הסיכון לטרשת העורקים בחתך רחב של האוכלוסייה בישראל והוכיחו את הקשר בין הפרעות בחילופי החומרים של השומנים ובין טרשת העורקים. ואמנם תרומתו החלוצית בתחום גורמי הסיכון להתפתחות טרשת העורקים הביאה לירידה ניכרת בתחלואה במחלות הלב.